

SHOXIDA KARAMOVA,
filologiya fanlari nomzodi,
Qarshi davlat universiteti dotsenti

ERKIN VOHIDOVNING ARUZDAGI MAHORATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Erkin Vohidovning aruziy she'rlarida mumtoz shoirlarga xos merosiylik masalasi, hamda shoir yaratgan aruziy she'rlarda arxaiklashgan, tarixiylashgan obrazlar, tafsillar ko'zga tashlanishini izohlashga harakat qilingan. Aruzda metaforalarning quyuqligi, o'tkir ijtimoiy va tanqidiy ruh, o'tkir istehzo shoir she'rlari misolida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Aruz, metafora, ijtimoiylik, tanqid, arxaiklashgan, obraz, tafsil, istehzo, mumtoz, merosiylik.

Аннотация: В данной статье предпринята попытка разъяснить проблему наследственности, характерной для поэтов-классиков в поэмах-арузи Эркина Вахидова, а также архаичных, историзированных образов и деталей в поэмах-арузи поэта. В "Арузе" анализируются глубина метафор, острый социально-критический настрой, острая ирония на примере стихотворений поэта.

Ключевые слова: Аллегория, метафора, социальность, критика, архаика, образ, деталь, ирония, классика, наследие.

Abstract: In this article, was written about how to explain the problem of merosianism inherent in classical poets in the aruz poems of Erkin Vohidov, as well as the prominent appearance of archaized, historicized images, interpretations in the aruz poems created by the poet. In aruz, explained the thickness of metaphors, the acute social and critical spirit, the acute irony into analysis on the example of the poet's poems.

Keywords: Aruz, metaphor, sociability, criticism, archaized, image, interpretation, irony, classical, meropolitics.

Aruzni zamonaviy o'zbek adabiyotiga keng ko'lamda uyg'unlashtirgan shoir, shak-shubhasiz, Erkin Vohidovdir. XX asrning 60-yillaridan aruzni jonlantira boshlagan Erkin Vohidov an'ana ta'siridan xoli bo'lgan butunlay yangi aruz yaratdi. Til nuqtayi nazaridan ham, zamondosh inson ruhiyatini aks ettirishi jihatdan ham, obrazlarning yangilanishi jihatdan ham Erkin Vohidov aruzi milliy she'riyatimizda katta adabiy hodisa bo'ldi.

Erkin Vohidovning aruziy she'rlarida ham mumtoz shoirlarga merosiylik, hamda arxaiklashgan, tarixiylashgan obrazlar, tafsillar ko'zga tashlanadi. Ayni vaqtda butunlay yangi metaforalar, tafsil va tafsilotlar istifoda etiladi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, shoirning "Yoshlik devoni" badiiy tasvir vositalariga, obraz, tafsillarga boyligi bilan ajralib turadi. Keyingi yillarda yaratilgan she'rlarini esa quyuq tasviriylilik o'rnini mushohada, mulohaza egallay boradi. "Jon talash" g'azali 1973-yilda yozilgan:

Jon bilan dil o'rtasida / Bo'ldi ul jonon talash,
Ne ajab, o'zbek uyida / Doimo mehmon talash.
Mulki dil jon xayli birlan / Yor taloshini qilur,
Qay zamon bo'lmish ikki el / O'rtasida xon talash?

*Jon-u dil xunrezlik aylab / Bo'ldi oxir tilka jon,
 Dil esa majruh, anorning / Donasidek qontalash.
 Jon-u dil qildi taloshu / Bunda keldi ming balo,
 O'rtada men muftalo-yu / Zoru sargardon talash.
 Bu talosh vasfini bitsam / Lolazor bo'lgay zamin,
 So'zlarim anjumi sig'may / Lavhai osmon talash.
 Bilmam, ul oy jonu ko'ngil / Birla qolgay, yo ketur,
 Vahki, qolmoq birla ketmok / O'rtasida jon talash.
 Jon-ku, bir parvonadur, / Erkin, uni hech o'ylama,
 Ishq bozorida bo'lsin / Sen bitar devon talash [1:5-6]*

V - - / - V - - / - V - - / - V -

Foilotun foilotun foilotun foilun
 Ramali musammani mahzuf

Shoir: mulki dil, jon xayli, so'z anjumi, lavhai osmon, ishq bozori kabi ochiq, oy kabi yopiq istioralar, anor donasidek qontalosh majruh dil, jon – parvona singari tashbehlar, jon-u dilning xunrezlik aylashi, ming baloning kelishi kabi mubolag'alar, o'zbekning uyida mehmon talosh bo'lishi, ikki el o'rtasida xonning talosh bo'lishi kabi parallelizmlarni poetik g'oyani yorqin ifoda etishga yo'naltiradi. G'azalning har bir baytida bir yoki bir necha badiiy-tasviriy vosita qo'llangan. Ularning aksariyati yo mumtoz adabiyotga xos va yoki mumtoz adabiyot shablonida, hayotiy tafsilotga asoslangan oxirgi ikki parallelizm esa shoirning kashfiyoti bo'lib, ularning birida milliy mentalitetning xarakterli belgisi, ikkinchisida esa tarixiy-ijtimoiy hodisa badiiy tasvir sathiga tortilgan. Nashrda "Qay zamon bo'lmish ikki el / O'rtasida xon talash?" berilgan misrada "ikki" so'zi vaznga moslashish uchun "iki" tarzida yozilishi kerak. XX asr ikkinchi yarmidagi shoirlar ichida aruzni juda chuqur bilgan, mumtoz adabiyotdan ham, aruz "sirlari"dan ham yaxshigina boxabar, aruzda samarali ijod qilgan Erkin Vohidov qo'zlyozmasida so'z shunday berilgan bo'lishi kerak. "Muhabbat birla" she'rida esa boshdan-oyoq tazod san'atidan foydalanilgan.

Erkin Vohidov 1991-yilda yozilgan "Bu zamon g'azali"da o'zining mustaqillik davri ijodining, qisman umuman shu davr milliy adabiyotning tasvir tamoyilini e'lon qilgandek – g'azalning oxirgi misrasida bu nuqtayi nazar ochiq aytilgan:

*Tillashibdir bo'ri birla tozilar, Birlashibdir o'g'ri birla qozilar.
 Ne deb aytar ul baobro' anjuman? Qo'l ko'tarsin ushbu holga rozilar.
 Zo'r bahodirmiz, jasorat bizdadir, Pashsha qonin to'kkan ey mard g'ozilar.
 Biz chunon xizmatga belni bog'ladi, Bormi himmat o'lchagich torozilar?
 Bizga nelar der xaloyiq bu zamon? Nelar aytar kelgusi ham mozilar?
 Men g'azal yozmoqchi erdim, ne qilay? Bu zamon tarixga shundoq yozilar.*

V - - / - V - - / - V - - / - V -

Foilotun foilotun foilotun foilun
 Ramali musammani mahzuf

G'azal achchiq satira, majoz tili bilan yozilgan. Shoir to o'shanga qadar asosan dilbar ishqiy g'azallar yozgan bo'lsa-da, bu kabi she'rning yozilishi aslo tasodif emas. Chunki Erkin Vohidovning XX asrning 60-yillarida aruzga murojaat etishi zamirida zimdan milliy madaniyatlar, milliy qadriyatlarini yer bilan yakson qilishga bel bog'lagan sho'ro mustamlakasiga qarshi isyon yashiringan edi. So'z erkinligi zanjirband qilingan ijtimoiy-tarixiy muhitda uyg'oq ziyolilar, ijodkorlar o'z noroziliklarini shakl orqali ham ifoda etgandilar, desak, xato bo'lmaydi. Ikkinchidan esa, o'sha qatag'on yillarida millat oydinlarining ma'naviy dunyosini, ijtimoiy orzularini o'zida ifoda etgan "Ona tilim o'lmaydi", "O'zbekim", "Inson o'zing" kabi she'rlarni yozgan ham Erkin Vohidov edi.

Erkin Vohidov bunday mavzularni oʻrtaga tashlagani aslo tasodif emas. Gʻazalda metaforalar quyuq qoʻllangan, ammo biz bu quyuq qoʻllanish ijtimoiy qatagʻon muhitlarida boʻlgani kabi muallifning oʻz nuqtayi nazarini parda ortiga berkitishi bilan bogʻliq emas, deb hisoblaymiz. Chunki 1991-yillar eng oʻtkir ijtimoiy fikrlar dadil, ochiqdan-ochiq oʻrtaga tashlanayotgan yillar edi. Metaforalarning quyuqligi, bir tarafdin, sheʼr sanʼtining oʻzi majozilikni xush koʻrishi bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchi tarafdin oʻtkir istehzo, shoir qalbida yillar davomida yigʻilgan alam, zardaning ifodasi edi. Boʻri, tozi, oʻgʻri, qozi, baobroʻ anjuman, pashsha, gʻoziy (gʻolib), tarozi kabi ekspressiv boʻyogʻi nihoyatda yorqin istioralar ana shundan dalolat beradi. Shoir bu metaforalar orqali olchoq, muttaham, vijdonsiz, elning nonini tuya qilib, uning ustidan hukm yurgizayotgan shaxslarni nazarda tutadi. U millatning tafakkur koʻzlari ochiq bir oydinini oʻlaroq, oʻsha davrning xalq tarixidagi muhim davr ekanini idrok etadi, oʻzining qoʻlidan qalamdan boshqa quroli yoʻqligini ham biladi. “Bu zamon gʻazali” oʻtkir ijtimoiy va tanqidiy ruhi, oʻtkir istehzosi bilan Navoiy qitʼalari, maʼrifatparvar shoirlar, jadid bobolar sheʼrlari ruhidadir. Mana shu gʻazal goʻyoki shoir aruzining keyingi yoʻnalishini ham oydinlashtirayotgandek. Bizningcha, Erkin Vohidov aruzida yuqorida taʼkidlangani kabi mushohada, mulohaza tamoyilining kuchayishi ijtimoiy-tarixiy jarayondagi keskin oʻzgarishlar, bu jarayonda shoirning shaxs sifatidagi pozitsiyasi bilan bogʻliq. “Qilurman tavbalar”, “Bobil minorasi”, “Doʻstga deganim”, “Kurash oni”, “Kechir, yo Rab!”, “Kerak boʻlsa”, “Yoʻqni qandoq bor etay”, “Sheʼriyat” kabi gʻazallar zamondan, odamlardan shikoyat, ijtimoiy yangilanish orzusi, qattiq istehzo kabilarga yoʻgʻrilgan. Bu gʻazallarda shoir ogʻir yoʻllarni bosib kelgan, mustamlaka va erksizlikdan zada boʻlgan, insonday yashash, insonday yashayotganlarga uygʻunlashish orzusidagi katta bir xalqning tili bilan soʻz aytadi. “Kerak boʻlsa” gʻazali oʻtkir ijtimoiy pafosi bilan vodiyni yana bir otashnafas shoiri Choʻlponning “Goʻzal Turkiston” sheʼriga hamohang, hamnafasdir. Gʻazalning ayrim baytlarini keltiramiz:

*Men bor, senga bir haqgoʻy – devona kerak boʻlsa,
Yoʻqman, tili qand nodoʻst parvona kerak boʻlsa.
Istarmi safo koʻngling, bor unda saroylarga,
Kel bunda, esang dardlik, gʻamxona kerak boʻlsa,
Bogʻimni makon etgan, ey siz, gala boyqushlar,
Koʻksimga qoʻning, sizga vayrona kerak boʻlsa.
Vayron chamanim vodi, koʻksimda uning dodi,
Faryodga qulogʻing och, Fargʻona kerak boʻlsa.
Naylay, bu ogʻir soʻzlar, quvmang meni, ey doʻstlar,
Oqillar aro bitta devona kerak boʻlsa [1:415].*

Erkin Vohidovning “Istarmi safo koʻngling, Bor unda saroylarga, Kel bunda, esang dardlik, Gʻamxona kerak boʻlsa”si gʻamli Choʻlponning “Yoʻq ishim hokim, amaldor, shoh-u xoqonlar bilan, Birgadurman doimo hamdard boʻlgʻonlar bilan” baytini esga tushiradi, zamonlar osha ikki shoirning dialogidek yangraydi. Boyqush istiorasi ham jadid sheʼriyati, ayniqsa, Choʻlponga vorisiylikdan darak beradi. Tadqiqotchi Sh.Nazarova bu istioraning XX asr boshlari sheʼriyatida mumtoz adabiyotdagi zogʻ timsolidan kelib chiqqanligini taʼkidlaydi: “Yangi davr oʻzbek sheʼriyatida qora qush, qargʻa, olaqargʻa, boyqush kabi timsollar ham borki, ular anʼanaviy zogʻ timsolining qayta ishlangan koʻrinishlaridir. Fitrat “Behbudiyni sagʻanasini izladim” sheʼrida boyqushni anʼanaviy tarzda motam timsolida qoʻllasa, Choʻlpon “Yongʻin” sheʼrida boyqushni – oʻlim va qoʻrquv dahshati tarzida ifodalaydi. Choʻlpon bu timsolga Fitrat, Elbek, Botudan ham koʻproq murojaat qilgan” [3:133]. Bizningcha, bu istiora bevosita Gulxaniyning “Zarbulmasal”ida ham kelgan, Boyoʻgʻli tarzida beriladi va asarning asosiy qahramonlaridan biridir. Fitrat esa “Abulfayzxon” dramasi finalida Siyovush xali tilidan Rahimbiyga “qora yurakli boyqush” deya murojaat qiladi; taxtni “boyqushlar qafasi” deb

ataydi. Boyqush istiorasi qo‘llangan bayt “Kerak bo‘lsa”ning shohbayti deyish mumkin. El, yurt, millat qayg‘usini o‘z qayg‘usidan ortiqroq bilgan, Vatan dardiga darmon izlayotgan shoirning vatan-parvarlik tuyg‘ulari ana shu baytda nihoyatda iztirobli, nihoyatda baland pafosda ifoda etilgan. Erkin Vohidov “boyqushlar” deganda yer yuzining oltidan bir qismini xarobaga aylantirgan sho‘ro mustamlakachilarini nazarda tutgan. Boyqush istiorasi ishtirok etgan baytdan keyin, xuddi “Abulfayzxon”da bo‘lganidek (“Ey qora yurakli boyqush, bundan senga qolg‘on vayronani qutlamoq uchun keldim”) tabiiy ravishda vayronalik bilan bog‘liq misralar keladi:

*Vayron chamanim vodi, ko‘ksimda uning dodi,
Faryodga qulog‘ing och, Farg‘ona kerak bo‘lsa.*

Farg‘ona ham mazkur misrada to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘z ma‘nosida – tor makon ma‘nosida emas, istioraviylik kasb etgan. XX asr shoiri ko‘ksini to‘ldirgan Farg‘onaning dod-u faryodida Samarqanddan kelgunicha taxtini qo‘lidan ketgan Zahiriddin Boburdan tortib tor-mor etilgan Qo‘qon muxtoriyati shahidlarigacha, 1989-yilgi millatlashlikka asoslangan etnik mojarolargacha bo‘lgan voqealarning aks-sadosi bor.

Abdurauf Fitrat “Abulfayzxon”da boyqush istiorasida butun insoniyat tarixida hukmdorlik da‘vosida kechgan vayronkorliklarni umumlashtirgan bo‘lsa, Erkin Vohidov unda so‘z ma‘nosining ko‘chishi vositasida tekinko‘r, vayronkor mustamlakachilarni ifoda etdi.

Erkin Vohidov Alisher Navoiyning “Har qachonkim kemaga ul oy safar rahtin solur” deb boshlanadigan g‘azaliga muxammas bitgan. Unda kemada safar qilaraq oshiqni ayriliq komiga tashlab ketayotgan mahbuba haqida so‘z boradi. Erkin Vohidov “Dur bo‘lib tomgaymu so‘z...” g‘azalida kemani istiora sifatida qo‘llaydi:

*Ahli so‘z, g‘aflat elin siz uyg‘oting bongso‘z ila,
Kemangizga so‘nggi yo‘lning bongi cholinmay turib [1]:27.*

Muxammasda tafsil sifatida kelgan kema bu yerda istioraga aylantirilgan. Shoir “kemangizga so‘nggi yo‘lning bongi cholinmay turib” deganda o‘lim, umrning yakunini nazarda tutadi. Safdosh shoirlarga murojaat qilib, toki barhayot ekansiz, toki qo‘lingizda qalam bor ekan, xalqni g‘aflat uyqusidan uyg‘oting deya bong uradi. Ha, Erkin Vohidov ijodkor shaxsning ijtimoiy vazifasini ana shunday anglaydi; uning o‘zi ham hayotda shunday yashab, shunday yozib o‘tdi. Ta’kidlash lozimki, aruzda ijtimoiy g‘oyalarni izchil, jadidlar darajasida kuylagan zamonaviy shoir Erkin Vohidovdir. Erkin Vohidov o‘zbek aruzining katta imkoniyatlarini ishga solib, muhim tarixiy davr voqeliklarini, xalqning dard-u iztiroblarini diqqat markaziga olib chiqdi. Boshqa biror shoirda aruzda metaforalarning quyuqligi, o‘tkir ijtimoiy va tanqidiy ruh, o‘tkir istehzo Erkin Vohidov darajasida ko‘lamli emas.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vohidov E. Saylanma. 3-jild. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2001. – B. 271.

2. Vohidov E. Tanlangan asarlar. “Sharq” nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent. 2018 y. – B. 417.

3. Nazarova Sh. XX asr boshlari o‘zbek she‘riyatining yangilanish tamoyillari (yangi o‘zbek she‘riyati kontekstida): filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2023. – B. 133.